

Izv. prof. dr. sc. Ivan Kosnica*

ODJELNI PREDSTOJNICI U ZEMALJSKOJ VLADI ZA HRVATSKU I SLAVONIJU (1869. – 1918.): IZMEĐU POLITIKE I UPRAVE

UDK: 352 (497.5) „1869.-1918.“
94 (497.5) „1869.-1918.“
DOI: 10.31141/zrpf.2023.60.149.543
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 6.2.2023.

Predmet su rada funkcije odjelnih predstojnika u Zemaljskoj vladi za Hrvatsku i Slavoniju u razdoblju od osnivanja Zemaljske vlade 1869. godine pa sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. U sklopu istraživanja, analiziran je relevantan normativni okvir te personalne promjene na funkcijama odjelnih predstojnika. Autor je u radu pokazao da je kod funkcija odjelnih predstojnika riječ o funkcijama kod kojih su se ispreplitali elementi upravne i dužnosničke funkcije. Pri tome je naglasio da je dužnosnički element naročito vidljiv kod funkcije odjelnog predstojnika za unutarnju upravu koji je ujedno bio i zamjenik bana.

Ključne riječi: *Zemaljska vlada, Hrvatska i Slavonija, odjelni predstojnici, činovnici, dužnosnici*

1. UVOD

Predmet istraživanja jest funkcija odjelnih predstojnika u Zemaljskoj vladi za Hrvatsku i Slavoniju u vremenu od osnivanja Zemaljske vlade 1869. godine Zakonom o ustrojstvu autonomne hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade (u nastavku: Zakon o ustrojstvu Zemaljske vlade) pa sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije potkraj 1918. godine.¹ Iako je Zemaljska vlada za Hrvatsku i Slavoniju nastavila djelovati i u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, a također i u prvim godinama Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, drugačije državnopravne okolnosti koje su nastupile raspadom Austro-Ugarske Monarhije ponukale su nas da raspad Austro-Ugarske Monarhije uzmemo za vremenski kraj istraživanja. Istraživanje je stoga vremenski ograničeno na nagodbeno razdoblje u kojem su kraljevine Hrvatska i Slavonija bile dio ugarskog dijela Austro-Ugarske Monarhije.

U radu se nastoji dati odgovor na pitanje jesu li odjelni predstojnici upravni službenici ili dužnosnici. Pod upravnim službenicima mislimo na osobe zaposlene u

---

* Dr. sc. Ivan Kosnica, izvanredni profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ćirilometodska 4, 10000 Zagreb. E-adresa: ivan.kosnica@pravo.unizg.hr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0467-6062>.

¹ Usp. Zakonski članak ob ustrojstvu autonomne hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade. *Sbornik zakonah i naredabah valjanah za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad III, 1869.

upravnim organizacijama koje taj rad obavljaju kao svoje trajno i glavno zanimanje.² Suprotno tome, dužnosnici su osobe koje su „predstavnicima političkih odlučujućih tijela, odnosno politički pripadnici relevantnog sloja stanovništva (birača), a da im funkcija u konkretnoj upravnoj organizaciji nije profesija“.³

U sklopu istraživanja, analiziran je normativni okvir te personalne promjene na položajima odjelnih predstojnika tijekom nagodbenog razdoblja. Riječ je o razdoblju od pedeset godina što naše istraživanje čini relativno zahtjevnim, no ne i neizvedivim. To stoga što su tijekom većeg dijela analiziranog razdoblja, konkretno do 1914. godine, u sklopu Zemaljske vlade bila ustrojena tek tri odjela kojima su na čelu bila tri odjelna predstojnika: odjelni predstojnik za unutarnju upravu, odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu te odjelni predstojnik za pravosuđe, dok je tek 1914. godine osnovan i četvrti odjel Zemaljske vlade za narodno gospodarstvo.⁴ Relativno mali broj odjela kao i činjenica da je personalne promjene na mjestu odjelnih predstojnika moguće pratiti pomoću popisa upravnih službenika i dužnosnika bitno su olakšali posao. Korisno pomagalo u analizi personalnih promjena bili su i leksikografski podaci o pojedinim odjelnim predstojnicima dostupni u sklopu Hrvatske enciklopedije te Hrvatskog biografskog leksikona.

Cilj je istraživanja, kako je već prethodno naznačeno, utvrditi u kojoj je mjeri kod funkcija odjelnih predstojnika riječ o upravnim funkcijama, a u kojoj je mjeri eventualno riječ o dužnosničkim funkcijama. Na tom tragu analiziraju se relevantne norme, ali i personalne promjene na tim funkcijama te činjenica jesu li odjelni predstojnici bili zastupnici Hrvatsko-slavonskog sabora. Utvrđivanje ove okolnosti važno je za analizu stoga što namještanje zastupnika Hrvatsko-slavonskog sabora na položaje odjelnih predstojnika može biti značajan argument u prilog tezi o toj funkciji kao dužnosničkoj. Sama ta činjenica, razumije se, ne znači nužno i to da bismo već na temelju toga mogli govoriti o parlamentarizaciji vlade, što je drugo pitanje.

U prvom dijelu rada izložen je normativni okvir relevantan za uređenje položaja odjelnih predstojnika. U drugome dijelu analizirane su inicijative za parlamentarizacijom funkcije odjelnih predstojnika prisutne tijekom nagodbenog razdoblja. U nastavku rada analiziraju se personalne promjene na položaju odjelnih predstojnika u nagodbenom razdoblju. Analiza je rađena na način da su promjene na mjestu odjelnih predstojnika razmatrane u kontekstu promjena na mjestu bana. Ovdje su rezultati istraživanja izloženi u tri dijela. U prvom dijelu izložene su personalne promjene na položajima odjelnih predstojnika u razdoblju od osnivanja Zemaljske vlade pa sve do dolaska Khuen-Héderváryja na mjesto bana. U drugom dijelu analizirane su personalne promjene na položajima odjelnih predstojnika tijekom dvadesetogodišnjeg banovanja Khuen-Héderváryja. U trećem dijelu

---

² Pusić, Eugen. *Nauka o upravi*, XII. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Školska knjiga, Zagreb 2002., str. 203.

³ *Ibid.*

⁴ Usp. Zakon od 27. ožujka 1914. kojim se preinačuju neke ustanove zakonskog članka II.: 1869. Sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ob ustrojstvu autonomne hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, vidi: *Zbornik zakona i naredaba, valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad III, 1914.

analizirane su personalne promjene na položajima odjelnih predstojnika nakon odlaska Khuena pa sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije. U sklopu ovog dijela rada utvrđivana je prije svega činjenica jesu li pojedini odjelni predstojnici bili ujedno i zastupnici u Hrvatsko-slavonskom saboru. Nakon toga, raspravlja se o funkciji odjelnih predstojnika kao o upravnoj odnosno dužnosničkoj funkciji. Rad završava zaključkom.

2. FUNKCIJA ODJELNIH PREDSTOJNIKA U ZEMALJSKOJ VLADI ZA HRVATSKU I SLAVONIJU – NORMATIVNO UREĐENJE

Temeljni akti kojima je definiran položaj Hrvatske i Slavonije u sklopu ugarskog dijela Austro-Ugarske Monarhije tijekom nagodbenog razdoblja bile su Austro-ugarska i Hrvatsko-ugarska nagodba. Prvom je reguliran ustavnopravni položaj i odnos ugarskog dijela Monarhije s Austrijom te je, među ostalim, određena pripadnost Kraljevine Hrvatske i Slavonije ugarskom dijelu Monarhije. Drugim aktom, Hrvatsko-ugarskom nagodbom regulirani su pobliže odnosi Kraljevine Hrvatske i Slavonije i Kraljevine Ugarske u sklopu ugarskog dijela Monarhije.⁵ Hrvatsko-ugarskom nagodbom je, među ostalim, kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji generalnom klauzulom priznata autonomna zakonodavna i izvršna nadležnost u svim onim poslovima koji nisu izrijeком stavljeni u nadležnost Središnje vlade i Zajedničkog sabora.⁶ Krug tih poslova dodatno je naznačen člankom 48. Hrvatsko-ugarske nagodbe kojim je propisano da u autonomnu nadležnost spadaju unutarnji poslovi, bogoštovlje, nastava te pravosuđe izuzev sudbenosti u predmetima pomorskog prava.

O organizaciji najviše autonomne izvršne vlasti Hrvatsko-ugarska nagodba pobliže govori tek u članku 50. na način da propisuje da je „na čelu autonomne vlade kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ban“. Hrvatsko-ugarskom nagodbom nisu, međutim, regulirana druga pitanja organizacije autonomne zemaljske vlade, nego je tek rečeno da će Hrvatsko-slavonski sabor na temelju banovog prijedloga „ustanoviti (...) daljnje ustrojstvo autonomne zemaljske vlade s previšnjim privoljenjem ces. i kr. apostolskoga Veličanstva“.⁷ Ustroj i organizacija Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju detaljnije su stoga uređeni tek Zakonom o ustrojstvu Zemaljske vlade iz

---

⁵ O Austro-ugarskoj i Hrvatsko-ugarskoj nagodbi vidi više u: Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. *Prema hrvatskom građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Globus, Zagreb 1992., str. 213-238; Beuc, Ivan. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Pravni fakultet Zagreb, Zagreb 1985., str. 275-282; Čepulo, Dalibor. *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremene doba*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2021., str. 173-187.

⁶ Usp. čl. 47. Zakonskog članka o nagodbi koju s jedne strane kraljevina Ugarska, sjedinjena s Erdeljem, s druge strane kraljevina Hrvatska i Slavonija sklopiše za izravnjanje postojavih između njih državnopravnih pitanjah. *Sbornik zakonah i naredabah valjanah za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad V, 1868.

⁷ Čl. 54. Hrvatsko-ugarske nagodbe.

1869. godine.⁸ Tim je propisom određeno da se Zemaljska vlada dijeli na tri odjela: odjel za unutarnje poslove i poslove zemaljskog proračuna, odjel za bogoštovlje i nastavu te na odjel za pravosuđe.⁹ Zakonom o ustrojstvu Zemaljske vlade također je detaljno opisan djelokrug svakoga od tri navedena odjela.¹⁰ U pogledu personalnih odnosa u Zemaljskoj vladi, Zakon o ustrojstvu Zemaljske vlade ponavlja odredbu Hrvatsko-ugarske nagodbe o tome da je ban na čelu Zemaljske vlade te određuje da su odjeli Zemaljske vlade podređeni banu.¹¹ Zakon o ustrojstvu Zemaljske vlade također određuje da je ban odgovoran zemaljskom saboru za ustavnost i zakonitost vladarevih akata iz svoje nadležnosti kao i za ustavnost i zakonitost svojih akata.¹² Ban je na taj način određen kao glavna odgovorna osoba u Zemaljskoj vladi. Ipak, podredno je Zakonom o ustrojstvu Zemaljske vlade predviđena i odgovornost odjelnog predstojnika odjela za unutarnje poslove u slučajevima kad ban „izbiva, ili je inače zapriječen, ili ako je banska čast ispražnjena“.¹³ Na ovaj način predstojnik odjela za unutarnje poslove zakonom je definiran kao banov zamjenik¹⁴ čime mu je nedvojbeno dana dodatna važnost u usporedbi s ostalim dvama odjelnim predstojnicima.

Pitanje odgovornosti bana Saboru odnosno odgovornosti banova zamjenika Saboru Zakonom o ustrojstvu Zemaljske vlade ipak nije detaljnije regulirano. Detaljnija regulativa donesena je tek 1874. godine u formi Zakona o odgovornosti bana kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i odjelnih predstojnika vlade zemaljske (u nastavku: Zakon o odgovornosti bana).¹⁵ Ovaj propis, osim što regulira odgovornost bana odnosno njegova zamjenika Saboru također regulira i odgovornost odjelnih predstojnika na način da propisuje da su oni za činjenja koja su samostalno poduzeli kao članovi vlade odgovorni banu odnosno njegovu zamjeniku.¹⁶ Na taj je način otklonjena njihova samostalna odgovornost Saboru što je uostalom bilo u skladu i s odredbom Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade prema kojoj su svi odjeli Zemaljske vlade bili podređeni banu.¹⁷ Stav o isključivoj odgovornosti odjelnih predstojnika banu odnosno njegovu zamjeniku za akte vlasti što su ih samostalno izdali, zastupala je i hrvatska upravno-pravna teorija nagodbenog razdoblja.¹⁸

---

⁸ O postupku donošenja toga zakona vidi: Smrekar, M. *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga prva*. Zagreb: Tiskom i nakladom Ignjata Granitza, 1899., str. 49-51.

⁹ Čl. 4. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade.

¹⁰ Čl. 6.-8. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade; O djelokrugu pojedinih odjela Zemaljske vlade vidi i: Beuc, *op. cit.*, str. 284-285; Žigrović-Pretočki, Ivan. *Upravno pravo Kraljevina Hrvatske i Slavonije s obzirom na ustav*. Tisak Lav. Weissa, Bjelovar 1911., str. 82-84.

¹¹ Čl. 5. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade.

¹² Čl. 9. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade; Usp. Gross; Szabo. *Prema (...), op. cit.*, str. 374.

¹³ Čl. 10. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade.

¹⁴ Čl. 10. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade.

¹⁵ Zakon o odgovornosti bana kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i odjelnih predstojnika vlade zemaljske, *Sbornik zakona i naredbi valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, kom. II, 1874.

¹⁶ Čl. 2. Zakona o odgovornosti bana.

¹⁷ Čl. 5. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade.

¹⁸ Vidi: Krišković, Vinko, *Upravno pravo. Predavanja Dr. Vinka Kriškovića (skripta)*, Zagreb, oko 1910., str. 86; Polić, Ladislav. *Nacrtr Hrv.-ugarskog državnog prava: popravljeno i dopunjeno izdanje po dru Poliću (skripta)*, Zagreb 1912., str. 254.

Iako odjelni predstojnici nisu bili samostalno odgovorni Saboru, oni su ipak mogli biti pozvani na odgovornost pred Saborom zajedno s banom odnosno njegovim zamjenikom za činjenja koja su poduzeli po nalogu bana odnosno njegova zamjenika.¹⁹ U tim slučajevima odjelni su predstojnici bili supsidijarno odgovorni. Zakonom o odgovornosti bana predviđena je, međutim, i mogućnost odjelnih predstojnika da izbjegnu odgovornosti ako su se pismeno ogradili od naloga bana odnosno njegova zamjenika.²⁰ Supsidijarna odgovornost odjelnih predstojnika tako je uređena po modelu činovničke odgovornosti.²¹

Osim Zakonom o odgovornosti bana, položaj odjelnih predstojnika reguliran je još i Zakonom o ustroju političke uprave u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (u nastavku: Zakon o ustroju političke uprave).²² Taj propis određuje da je na čelu političke uprave ban odnosno predstojnik odjela za unutarnje poslove kad djeluje kao banov zamjenik u čemu ponavlja odredbu sadržanu u Zakonu o ustrojstvu Zemaljske vlade.²³ Druga značajna odredba u pogledu statusa odjelnih predstojnika, sadržana u Zakonu o ustroju političke uprave, bila je odredba prema kojoj je samo banu i odjelnim predstojnicima Zemaljske vlade dopušteno biti zastupnicima u Hrvatsko-slavonskom saboru, dok je svim ostalim činovnicima političke uprave takva mogućnost uskraćena.²⁴ Konačno, iz Zakonu o ustroju političke uprave priložene „osobne i plaćevne sheme upravnih činovnika i službenika kr. dalmatinsko-hrvatsko-slavonske zemaljske vlade i podčinjenih joj županija“ saznajemo da su tri odjelna predstojnika Zemaljske vlade svrstana u četvrti činovnički razred kao najviši činovnici Zemaljske vlade. Pri tome je odjelni predstojnik za unutarnje poslove posebno izdvojen kao zamjenik bana s plaćom u iznosu od 5000 forinti te s funkcionalnim doplatkom u iznosu od 1000 forinti. Drugim dvama predstojnicima određena je nešto niža plaća u iznosu od 4500 forinti, te im nije dodijeljen funkcionalni dodatak. Ispod razine odjelnih predstojnika, u vladino upravno osoblje svrstani su odsječni savjetnici s plaćom u iznosu od 3000 odnosno 2600 forinti te drugi činovnici: tajnici, perovođe I. i II. razreda, ravnatelj pomoćnih ureda za unutarnji odjel, pristavi itd. Navedeni status odjelnih predstojnika Zemaljske vlade potvrđen je i Naredbom Zemaljske vlade od 19. travnja 1875. o sistematiziranom statusu osoblja političke uprave.²⁵

---

¹⁹ Čl. 2. Zakona o odgovornosti bana.

²⁰ Čl. 2. Zakona o odgovornosti bana; Usp i: Krišković, Vinko, *Upravno pravo. Predavanja Dr. Vinka Kriškovića (skripta)*, Zagreb, oko 1910., str. 86.

²¹ Slično Polić, *op. cit.*, str. 257; O činovničkoj odgovornosti te o mogućnosti otklanjanja te odgovornosti izjavljivanjem prigovora, no u drugom kontekstu, vidi: Krbek, Ivo. *Lica u državnoj službi*. Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1948., str. 60.

²² Zakon o ustroju političke uprave u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad XXIII, 1874.

²³ Usp. čl. 2. Zakona o ustroju političke uprave.

²⁴ Usp. čl. 9. Zakona o ustroju političke uprave. Tako i: Gross; Szabo. *Prema (...), op. cit.*, str. 383.

²⁵ Naredba kralj. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade od 19. travnja 1875. broj 847./ Pr. o sistematiziranom statusu osoblja političke uprave. *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad XIII, 1875.

Osnovna organizacijska shema s tri odjela Zemaljske vlade ostala je na snazi sve do 1914. godine kad je izmjenama Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade iz 1869. godine osnovan četvrti odjel za narodno gospodarstvo.²⁶ Člankom 1. tog zakona u djelokrug tog odjela uvršteni su poslovi iz djelokruga odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade koji se odnose na narodno gospodarstvo, a nisu spadali u sklop zajedničkih poslova. Istim propisom, člankom 2., određeno je da će na čelu vladinog odjela za narodno gospodarstvo biti poseban odjelni predstojnik na kojega se također protežu odredbe Zakona o odgovornosti bana.

3. INICIJATIVE ZA PARLAMENTARIZACIJOM FUNKCIJE ODJELNIH PREDSTOJNIKA

Prethodno izloženo normativno uređenje funkcije odjelnih predstojnika, uspostavljeno u osnovi već tijekom prvih nekoliko nagodbenih godina, zadržalo se tijekom čitavog nagodbenog razdoblja. Ipak, iako je normativno uređenje te funkcije u osnovi bilo stabilno, treba napomenuti da su tijekom nagodbenog razdoblja bile vidljive i neke divergentne tendencije koje su išle za time da se funkcija odjelnih predstojnika uredi drugačije.

U tom smislu valja istaknuti da je već prilikom donošenja Zakona o odgovornosti bana tijekom prosinca 1873. godine postavljen zahtjev prema kojem bi usporedno s banom Hrvatsko-slavonskom saboru bili odgovorni i odjelni predstojnici. No, kako se navodi u literaturi, Središnja je vlada odbila takav prijedlog te je na kraju usvojeno rješenje prema kojem je Hrvatsko-slavonskom saboru odgovoran samo ban odnosno samo predstojnik odjela za unutarnje poslove kad djeluje kao banov zamjenik.²⁷ Odgovornost odjelnih predstojnika nakon te intervencije u konačnom je tekstu Zakona o odgovornosti bana definirana, kako smo već prethodno naveli, tek supsidijarno.

Nakon prvog neuspjelog pokušaja, Mažuranić se još jednom založio za proširenje odgovornosti odjelnih predstojnika tijekom 1874. godine, predlažući promjene Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade iz 1869. godine. Mažuranić je predlagao da se u Zakon o ustrojstvu Zemaljske vlade uvrste odredbe temeljem kojih bi odjelni predstojnici bili odgovorni Saboru. Prijedlog je također predviđao da se banove disciplinske ovlasti nad odjelnim predstojnicima ne protežu na ona pitanja za koja su odjelni predstojnici izravno odgovorni Saboru.²⁸ No, i ovaj je put Središnja

---

²⁶ Zakon od 27. ožujka 1914. kojim se preinačuju neke ustanove zakonskog članka II.: 1869. Sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ob ustrojstvu autonomne hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, *op. cit.*

²⁷ Gross; Szabo. *Prema (...), op. cit.*, str. 374, 379; Gross, Mirjana. *Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon Nagodbe, Historijski zbornik* 38 (1985.), str. 21; Čepulo, Dalibor. *Odgovornost i položaj bana i članova Hrvatske zemaljske vlade 1868 – 1918. i ministarska odgovornost u Europi. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu.* 49 (1999.), br. 2, str. 248.

²⁸ Gross. *Mađarska vlada (...), op. cit.*, str. 21.

vlada odbacila takvu promjenu, istaknuvši da bi na taj način bila stvorena vlada u parlamentarnom smislu s odjelima kao nekom vrstom ministarstava.²⁹

Važeći propisi, Zakon o odgovornosti bana te Zakon o ustrojstvu Zemaljske vlade, sadržavali su stoga rješenje prema kojem je jedina politički odgovorna osoba u vladi bio ban odnosno njegov zamjenik. Takvu interpretaciju konačno je 1876. godine podržao i ban Ivan Mažuranić u svom govoru pred Hrvatsko-slavonskim saborom u kojem je detaljno elaborirao odgovornost bana kao jedine politički odgovorne osobe u Zemaljskoj vladi.³⁰ Mažuranić, naime, ističe da je ban jedina politički odgovorna osoba i da je sukladno tome autonomna Zemaljska vlada personalna vlada te da stoga ne može biti razumijevana kao vlada u kolektivnom smislu budući da se „u kolegiju ništa ne rješava”. O odnosu pojedinih odjela, odjelnih predstojnika Zemaljske vlade i bana, Mažuranić ističe da se „vladini odjeli ne mogu razumjeti kao da su iz vlasti banske izvođeni i kao da mogu nešto samostalno stvarati, nego stvar se ima tako razumjeti, da je svakomu odjelu na čelu ban, on absorbira u sebi vlast i jednoga i drugoga i trećega odjela”.³¹

Neuspjelo definiranje funkcija odjelnih predstojnika kao neke vrste ekvivalenta ministarskim funkcijama 70-tih godina 19. stoljeća tako je spriječilo oblikovanje vlade kao kolektivnog tijela te je također otežalo uspostavu jače ovisnosti Zemaljske vlade prema Hrvatsko-slavonskom saboru. To, međutim, nije značilo da su nastojanja za uspostavom parlamentarne vlade u potpunosti zamrla. Tako su i pred kraj nagodbenog razdoblja u nekim krugovima isticani zahtjevi za parlamentarnom vladom. U tom smislu valja spomenuti pokušaj Hrvatsko-srpske koalicije iz 1914. godine da ishodi promjene na mjestu odjelnih predstojnika te na taj način učini Zemaljsku vladu parlamentarnom.³² No, tada bez uspjeha budući da je Središnja vlada otklonila takvu mogućnost istaknuvši da bi na taj način odjelni predstojnici bili izjednačeni s ministrima. Prema mišljenju Središnje vlade, banov odabir odjelnih predstojnika iz saborske većine isključivo je plod banove dobre volje.³³

Kao što odjelni predstojnici nisu nužno bili birani iz saborske većine, tako ni izbor bana nije bio uvjetovan saborskom većinom. Dogodilo se tako, kako navodi Dinko Šokčević, da je samo jednom 1917. godine na mjesto bana namješten kandidat (Antun Mihalović) otvoreno podržavan i favoriziran od saborske većine.³⁴

---

²⁹ Gross; Szabo. *Prema (...), op. cit.*, str. 374, 379; Gross. *Mađarska vlada (...), op. cit.*, str. 21.; Vidi slično i Čepulo. *Odgovornost (...), op. cit.*, str. 258-259.

³⁰ Dalibor Čepulo ističe da je uslijed odbijanja Središnje vlade za reformu Zemaljske vlade koja bi je približila ministarskoj vladi, Mažuranić odustao od daljnjih pokušaja te je u tom smislu održao 1876. godine i govor u Hrvatsko-slavonskom saboru u kojem je Zemaljsku vladu opisao kao personalnu. Čepulo. *Odgovornost (...), op. cit.*, str. 265.

³¹ Smrekar. *op. cit.*, str. 51-52; U svom radu, pozivajući se na Smrekara, Mažuranićev govor navodi i Rajka Bućin. Bućin, Rajka. *Predsjedništvo Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju (1869-1921): razvoj poslovanja i „pismare“*, *Arhivski vjesnik*, vol. 56. (2013.), str. 28.

³² Vidi članak. Gabelica, Mislav. *Političke prilike u Banskoj Hrvatskoj na početku Prvoga svjetskog rata. Društvena istraživanja*, vol. 23. (2014.), br. 1, str. 179.

³³ *Ibid.*, str. 179-180.

³⁴ Dinko Šokčević. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Durieux, Zagreb 2016., str. 287.

4. PERSONALNE PROMJENE NA POLOŽAJIMA ODJELNIH PREDSTOJNIKA U NAGODBENOM RAZDOBLJU

4.1. Od osnivanja Zemaljske vlade pa sve do banovanja Khuen-Héderváryja

Kralj je Levina Raucha imenovao hrvatskim banom 8. prosinca 1868. godine, dok je 10. svibnja 1869. godine, nakon potvrde Zakona o ustroju Zemaljske vlade, imenovao odjelne predstojnike. Odjelnim predstojnikom za unutarnje poslove imenovan je Robert Zlatarović, Dragutin Pogledić imenovan je odjelnim predstojnikom za bogoštovlje i nastavu, a Josip Žuvić odjelnim predstojnikom za pravosuđe.³⁵ Od trojice odjelnih predstojnika, dvojica (Zlatarović i Žuvić) bili su zastupnici u Hrvatsko-slavonskom saboru.³⁶ Odjelni predstojnici djelovali su u Zemaljskoj vladi do Rauchova odlaska, kad su i oni otpušteni.³⁷

Nakon imenovanja Kolomana Bedekovića za bana 26. siječnja 1871., na položaj podbana i predstojnika odjela za unutarnje poslove imenovan je istaknuti unionist Mirko Šuhaj, saborski zastupnik biran na izborima 1867. godine, jedan od dvanaest članova hrvatskog kraljevinskog odbora koji je pregovarao o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi i dotadašnji Bedekovićev ministarski savjetnik u hrvatskom ministarstvu u Budimpešti.³⁸ Kako se navodi u literaturi, prvotno su položaji odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu i odjelnog predstojnika za pravosuđe u Bedekovićevoj vladi bili ispražnjeni da bi nakon pobjede narodnjaka na izborima 1871. godine na čelo odjela za bogoštovlje i nastavu bio imenovan Pavao Muhić, a na čelo odjela za pravosuđe Makso (Maksimilijan) Prica.³⁹ Pavao Muhić na taj je položaj imenovan nakon što je prethodno bio profesor te 21 godinu ravnatelj Pravoslavne akademije u Zagrebu. No, osim toga, Muhić je bio i politički aktivan te je bio zastupnikom u Hrvatsko-slavonskom saboru od 1861. do 1866. godine.⁴⁰ Maksimilijan Prica bio je unionist, bivši narodnjak, koji je 1871. godine poražen na saborskim izborima u kotaru Tovarnik.⁴¹

---

³⁵ Heka, Ladislav. *Hrvatsko-ugarska nagodba: Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*. Zagreb, Srednja Europa, 2019., str. 160.

³⁶ Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1868, Verlag der G. J. Manz'schen Buchhandlung, Wien 1868., str. 649.

³⁷ Heka. *Hrvatsko-ugarska (...), op. cit.*, str. 162.

³⁸ Heka. *Hrvatsko-ugarska (...), op. cit.*, str. 100, 162, 229; Hof- und Staats-Handbuch (...), *op. cit.*, 1868., str. 649; Mirko Šuhaj također je bio profesor rimskog i kaznenog prava na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu. Vidi: Pavić, Željko (ur.). *Pravni fakultet u Zagrebu*, knjiga 3., Sv. 1., Pravni fakultet, Zagreb 1996. 305-306.

³⁹ Heka. *Hrvatsko-ugarska (...), op. cit.*, str. 162.; Prica, Maksimilijan. *Hrvatska enciklopedija*, sv. 9, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007., str. 3.

⁴⁰ Pavić. *op. cit.*, str. 213-220.

⁴¹ O rezultatima izbora u izbornom kotaru Tovarnik vidi: Biočić, Ana. Narodno-liberalna stranka i izbori za Hrvatski sabor 1871. godine. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 38. (2020.), br. 1., str. 163; O tome da je Prica ranije bio narodnjak vidi: Šidak, Jaroslav et al. *Povijest hrvatskoga naroda g. 1860-1914.*, Školska knjiga, Zagreb 1968., str. 72.

Nakon razješenja Kolomana Bedekovića, namjesnikom banske časti 22. veljače 1872. godine imenovan je Antun Vakanović.⁴² Vakanović je otad pa sve do 30. rujna 1873. godine istodobno obnašao funkciju banskog namjesnika i predstojnika odjela za unutarnje poslove. Predstojnik odjela za bogoštovlje i nastavu tijekom Vakanovićeva banovanja ostao je ranije namješteni Pavao Muhić. Na čelu odjela za pravosuđe do smrti 15. ožujka 1873. godine ostao je Maksimilijan Prica,⁴³ koji je nakratko, za vrijeme pregovora o reviziji Hrvatsko-ugarske nagobe tijekom druge polovice 1872. godine nastupao kao banski namjesnik uslijed politički uvjetovanog Vakanovićeva duljeg dopusta.⁴⁴

Nakon što je Ivan Mažuranić imenovan banom 30. rujna 1873. godine, novim odjelnim predstojnikom za unutarnje poslove imenovan je Jovan Živković, tada zastupnik u Hrvatsko-slavonskom saboru.⁴⁵ Na položaju odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu nije, međutim, došlo do promjena pa je predstojnik ostao ranije imenovani Pavao Muhić.⁴⁶ Mjesto odjelnog predstojnika za pravosuđe bilo je ispražnjeno, da bi na to mjesto tek 1876. godine bio imenovan Marijan Derenčin, zastupnik Narodne stranke u Hrvatsko-slavonskom saboru.⁴⁷

Za vrijeme banovanja Ladislava Pejačevića od 1880. do 1883. godine, predstojnikom odjela za unutarnje poslove ostao je Jovan Živković.⁴⁸ Predstojnikom odjela za bogoštovlje i nastavu također je ostao Pavao Muhić, koji je 1881. godine umirovljen, nakon što je navršio sedamdeset godina.⁴⁹ Nakon Muhića, predstojnikom tog odjela imenovan je 1882. godine Ivan Vončina, saborski zastupnik biran u Novom.⁵⁰ Marijan Derenčin ostao je na čelu odjela za pravosuđe sve do 1883. godine kad je zbog naslaganja s banom Ladislavom Pejačevićem podnio ostavku.⁵¹

Iz sumarnog prikaza personalnih promjena tijekom prvih petnaest godina Zemaljske vlade vidljivo je da je promjena na položaju bana često rezultirala promjenama na položajima odjelnih predstojnika, iako to nije uvijek bio slučaj. Tako

---

⁴² HDA 78-Predsjedništvo Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju, kutija 44, br. 2058/1873 (1444/1873), personalije o Antunu Vakanoviću.

⁴³ Prica. *Hrvatska (...)*, sv. 9., *op. cit.*, str. 3.

⁴⁴ Vakanovićev dulji dopust tijekom pregovora predstavljao je, kako se navodi u literaturi, „skroman ustupak zahtjevu narodnjaka da se prije nastavka pregovora promijeni omraženi režim“. Šidak. *op. cit.*, str. 72.

⁴⁵ Gross; Szabo. *Prema (...)*, *op. cit.*, str. 370.; Hof- und Staats-Handbuch der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie für 1874., Erster Jahrgang, Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1874., str. 777; Jovan Živković ranije je bio jedan od istaknutih unionista koji je sudjelovao na pregovorima o sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe kao jedan od članova hrvatskog kraljevinskog odbora.

⁴⁶ Gross; Szabo. *Prema (...)*, *op. cit.*, str. 370.; Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1874., str. 777.

⁴⁷ Gross; Szabo. *Prema (...)*, *op. cit.*, str. 370.; Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1874., str. 778; Derenčin, Marijan. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb 1993., str. 305; Hoff- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1877., str. 837-838.

⁴⁸ Heka, Ladislav. *Osam stoljeća Hrvatsko-ugarske državne zajednice s posebnim osvrtom na Hrvatsko-ugarsku nagodbu*, Bába Kiadó, Szeged-Subotica 2011., str. 231.

⁴⁹ Muhić, Pavao. *Hrvatska (...)*, sv. 7., *op. cit.*, str. 506; Pavić. *op. cit.*, str. 213.

⁵⁰ Hoff- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1883., str. 726-727; Vončina, Ivan. *Hrvatska (...)*, sv. 11., *op. cit.*, str. 491.

⁵¹ Derenčin. *Hrvatski (...)*, sv. 3, *op. cit.*, str. 305.

je odjelni predstojnik Pavao Muhić služio na tom položaju tijekom vladavine više bana. Također su Jovan Živković i Marijan Derenčin ostali odjelni predstojnici i nakon Mažuranićeva odlaska s mjesta bana. No također možemo vidjeti da su odjelni predstojnici imenovani iz reda političke elite te da su često bili saborski zastupnici.

4.2. Banovanje Károlyja Khuen-Héderváryja

Károly Khuen-Héderváry imenovan je hrvatskim banom 1883. te je ostao na tom položaju sve do 1903. godine.⁵² Predstojnik odjela za unutarnje poslove tijekom njegova banovanja od veljače 1884. pa sve do 1897. godine bio je Danilo Stanković, zastupnik Narodne stranke u Hrvatsko-slavonskom saboru.⁵³ Nakon Stankovića, predstojnikom tog odjela 1897. godine postaje Otto pl. Krajcsovics koji se na tom položaju zadržava do 1903. godine.⁵⁴ Krajcsovics je također bio saborski zastupnik Narodne stranke.⁵⁵ Tijekom dvadeset godina Khuenova banovanja na mjestu odjelnog predstojnika za unutarnje poslove promijenila su se tako dva odjelna predstojnika.

Dinamičnije je bilo u sklopu odjela za bogoštovlje i nastavu kojem je tijekom Khuenova banovanja na čelu bilo pet osoba. Prvi odjelni predstojnik bio je Ivan Vončina, ujedno saborski zastupnik biran u kotaru Novi.⁵⁶ Vončina je odjelnim predstojnikom imenovan još tijekom banovanja Ladislava Pejačevića te je ostao predstojnikom sve do smrti 1. prosinca 1885. godine.⁵⁷ Nakon Vončine, odjelnim je predstojnikom 1886. godine imenovan Stjepan Spevec, saborski zastupnik te do imenovanja profesor rimskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu.⁵⁸ Speveca je na mjestu odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu 1891. godine zamijenio Isidor Kršnjavi ostavši na mjestu odjelnog predstojnika do 1896. godine.⁵⁹ Kršnjavi je od 1884. godine bio politički aktivan budući da je te godine izabran za saborskog zastupnika Narodne stranke, a biran je i kasnije te je tako bio zastupnikom u

---

⁵² O Khuenovu životu do dolaska na položaj bana kao i o njegovu dolasku na bansku čast vidi više u: Ostajmer, Branko. *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2018., str. 44-48.

⁵³ Kao odjelni predstojnik Danilo Stanković se kandidirao na izborima za Hrvatsko-slavonski sabor održanima tijekom 1884. godine istaknuvši kandidaturu i pobijedivši u tri izborna kotara: Novoj Gradiški, Erdeviku i Karlovcima. Ostajmer. *op. cit.*, str. 68, 135; O Stankovićevu dolasku na položaj odjelnog predstojnika vidi: Rumenjak, Nives. *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspom i pad srpskoga kluba*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2005., str. 119.

⁵⁴ *Ibid.*, str. 326.

⁵⁵ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1898., str. 993.; Kako navodi Branko Ostajmer, Krajcsovics je na izborima održanima 1901. godine pobijedio u kotarevima Bjelovar i Slavonski Brod te je nakon izbora pridržao mandat u slavonskobrodskom kotaru. Ostajmer, *op. cit.*, str. 326.

⁵⁶ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1884., str. 759.

⁵⁷ Vončina. *Hrvatska (...)*, *op. cit.*, str. 491.

⁵⁸ Spevec, Stjepan. *Hrvatska (...)*, sv. 10., *op. cit.*, str. 137.; Ostajmer, *op. cit.*, str. 85.; Pavić. *op. cit.*, str. 581-587.

⁵⁹ Kršnjavi, Iso. *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*, knjiga I., Mladost, Zagreb 1986., str. 6-9.

Hrvatsko-slavonskom saboru i u vrijeme dok je bio odjelni predstojnik.⁶⁰ Nakon Kršnjavog, 1896. godine predstojnikom odjela za bogoštovlje i nastavu postao je Otto pl. Krajcsovics Iločki, ostavši na tom položaju do 1897. godine kad je imenovan predstojnikom odjela za unutarnje poslove.⁶¹ Nakon Krajcsovicsa, predstojnikom je imenovan Armin Pavić, sveučilišni profesor te saborski zastupnik Narodne stranke.⁶²

Mjesto predstojnika odjela za pravosuđe nakon Derenčinova odlaska 1883. godine isprva nije bilo popunjeno, nego mu je na čelu bio Vjekoslav Klein koji je predstojnikom imenovan 1887. godine te je ostao na tom položaju do 1903.⁶³ Klein je također bio saborski zastupnik Narodne stranke, biran na saborskim izborima u novogradiškom kotaru.⁶⁴

Iz prethodno navedenih podataka vidljivo je da su se za vrijeme Khuenova banovanja na mjestu odjelnog predstojnika za unutarnje poslove izmijenila tek dva predstojnika, na mjestu predstojnika odjela za bogoštovlje i nastavu njih čak pet, dok je na položaju odjelnog predstojnika za pravosuđe djelovao samo jedan odjelni predstojnik, imenovan tek 1887. godine. Pored navedenoga, značajno je navesti da su odjelni predstojnik odjela za unutarnje poslove kao i predstojnik odjela za pravosuđe otišli zajedno s banom, dok je Armin Pavić kao predstojnik odjela za bogoštovlje i nastavu prestao biti odjelnim predstojnikom također vrlo brzo nakon Khuenova odlaska. Svi predstojnici imenovani za vrijeme Khuenova banovanja bili su saborski zastupnici.

4.3. Od Khuenova odlaska do raspada Monarhije

Nakon Khuenova odlaska, novim banom imenovan je Teodor Pejačević. U Pejačevićevoj vladi novim predstojnikom odjela za unutarnje poslove imenovan je Svetislav Šumanović, saborski zastupnik biran u Šidu, koji se zadržao na tom položaju do 1905. godine.⁶⁵ Šumanovića je na toj funkciji u srpnju 1905. godine zamijenio Levin Čavrak Letovanički, saborski zastupnik biran u Donjem Miholjcu.⁶⁶ Levin Čavrak Letovanički ostao je na tom položaju sve do izborne pobjede Hrvatsko-srpske koalicije 1906. godine.⁶⁷ Tad je novim predstojnikom odjela za

---

⁶⁰ *Ibid.*, str. 5.; Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1892., str. 961.

⁶¹ Ostajmer, *op. cit.*, str. 326.

⁶² Ostajmjer, *op. cit.*, str. 68, 89, 109, 124, 139; Šimetin Šegvić, Filip. *Vlast, politika i kultura u Banskoj Hrvatskoj od 1883. do 1903. godine* (disertacija), Sveučilište u Zadru, 2021., <https://repozitorij.unizd.hr/islandora/object/unizd%3A5753/datastream/PDF/view>, (pristup, 15. 12. 2022.), str. 146; Pavić, Armin. *Hrvatska (...)*, sv. 8., *op. cit.*, str. 336.; Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1899., str. 1028-1029.

⁶³ Ostajmer. *op. cit.*, str. 325.

⁶⁴ *Ibid.*, str. 89, 94.

⁶⁵ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1904., str. 1030.; Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1905., str. 1044.

⁶⁶ Čavrak Letovanički, Levin. *Hrvatski (...)*, vol. 3, str. 32; Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1905., str. 1044.

⁶⁷ *Ibid.*

unutarnje poslove imenovan Vladimir pl. Nikolić-Podrinski, saborski zastupnik biran na izborima u Ogulinu.⁶⁸

Za vrijeme banovanja Teodora Pejačevića predstojnik odjela za bogoštovlje i nastavu prvotno je ostao Armin Pavić da bi na to mjesto 19. listopada 1904. godine bio imenovan Levin Čavrak Letovanički.⁶⁹ Nakon što je u srpnju 1905. Čavrak Letovanički imenovan predstojnikom odjela za unutarnje poslove, mjesto odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu ostalo je privremeno ispražnjeno. Na to mjesto, nakon izborne pobjede Hrvatsko-srpske koalicije u srpnju 1906. godine, imenovan je Milan Rojc, ostavši na tom položaju do 6. kolovoza 1907. godine kad je umirovljen na vlastiti zahtjev zbog neslaganja s Pragmatičkom željezničkom sankcijom.⁷⁰ Rojc je bio saborski zastupnik izabran na listi Hrvatsko-srpske koalicije na izborima u Bjelovaru.⁷¹

U Pejačevićevoj vladi prvim predstojnikom odjela za pravosuđe imenovan je Luka Marjanović, profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu, te ranije narodni zastupnik biran u Krapini 1887. godine.⁷² Marjanović u vrijeme imenovanja nije bio saborski zastupnik, no naknadno je postao zastupnikom ostvarivši zastupnički mandat u izbornom kotaru Perušić.⁷³ Nakon izbora 1906. godine, Marjanovića je na položaju odjelnog predstojnika u srpnju 1906. zamijenio Aleksandar Badaj ostavši na tom položaju, kao i Milan Rojc, do 6. kolovoza 1907. godine.⁷⁴ Badaj je bio član Hrvatsko-srpske koalicije, no u to doba još nije bio saborski zastupnik.⁷⁵ Evidentno je, međutim, da su personalne promjene na položajima odjelnih predstojnika provedene tijekom srpnja 1906. godine bile posljedica pobjede Hrvatsko-srpske koalicije na izborima.⁷⁶

Nakon ostavke bana Teodora Pejačevića 26. lipnja 1907. godine, novim banom imenovan je Aleksandar Rakodczay.⁷⁷ Rakodczayevo banovanje bilo je kratkog

---

⁶⁸ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1907., str. 1090; O Vladimiru pl. Nikoliću-Podrinskom vidi više u: Ostajmer, *op. cit.*, str. 332-333.

⁶⁹ Čavrak Letovanički. *Hrvatski (...)*, sv. 3, *op. cit.*, str. 32.

⁷⁰ Rojc, Milan. *Hrvatska (...)*, *op. cit.*, sv. 9., str. 400.; Kolar-Dimitrijević, Mira. *O političkom opredjeljivanju i djelovanju bana Antuna Mihalovića*, str. 175., u: Zbornik u čast Hrvoja Matkovića u povodu 80. godine života, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2005.; Karaula, Željko. *Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855-1946.)*, Cris, vol. XIII, br. 1. (2011), str. 326.

⁷¹ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1907., str. 1091; Karaula. *op. cit.*, str. 325.

⁷² Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1904., str. 1031.; Pavić. *op. cit.*, str. 501.

⁷³ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1906., str. 1070.

⁷⁴ Badaj, Aleksandar. *Hrvatski (...)*, *op. cit.*, sv. 1, str. 331; Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1907., str. 1092; Kolar-Dimitrijević. *op. cit.*, str. 175.

⁷⁵ Kolar-Dimitrijević. *op. cit.*, str. 175-176; Badaj stoga nije naveden u popisu zastupnika za 1907. godinu. Usp. Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1907., str. 1090-1091.

⁷⁶ O procesu imenovanja odjelnih predstojnika kao i o poteškoćama glede istoga vidi više u: Gross, Mirjana. *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907.*, Institut društvenih nauka, Beograd 1960., str. 105-111.

⁷⁷ Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskoga naroda 600.-1918.*, Marijan tisak, Split 2004., str. 476; Rakodczay, Aleksandar. *Hrvatska (...)*, sv. 9., *op. cit.*, str. 182.

vijeka, trajalo je svega šest mjeseci,⁷⁸ te za vrijeme njegova banovanja nisu imenovani odjelni predstojnici.⁷⁹

Novi ban Pavao Rauch imenovan je u siječnju 1908. godine te je ostao na toj funkciji do veljače 1910. godine.⁸⁰ Za vrijeme njegova banovanja prvi predstojnik odjela za unutarnje poslove bio je Nikola Czernkovich-Dolski, predstojnikom odjela za bogoštovlje i nastavu imenovan je Ferdinand Mikšić dok je predstojnikom odjela za pravosuđe imenovan Slavko Aranicki.⁸¹ No kako Pavao Rauch nije bio posve zadovoljan nekim postupcima Nikole Czernković-Dolskoga, isti je smijenjen tijekom 1909. godine te je tad novim predstojnikom odjela za unutarnje poslove imenovan Slavko Cuvaj od Ivanjske.⁸² Štoviše, niti Ferdinand Mikšić nije dočekao kraj Rauchove vladavine. Rauch u memoarima navodi da se Mikšić uslijed umiješanosti u ljubavnu aferu „blamirao, te je ostao smiješan, pa tako njegov daljnji obstanak u vladi nije bio moguć“.⁸³ Uz navedeno, valja istaknuti da Rauchova vladavina nije imala podršku u Hrvatsko-slavonskom saboru koji je nakon izbora provedenih 27. i 28. veljače 1908. godine raspušten već 12. ožujka 1908. te je stoga Rauchovu vladavinu obilježilo vladanje putem uredbi i zemaljskih službenika.⁸⁴ Sukladno tome, Rauchovi odjelni predstojnici nisu bili zastupnici u Saboru.

Nakon Pavla Raucha, tijekom veljače 1910. godine novim je banom imenovan Nikola Tomašić.⁸⁵ Za vrijeme Tomašićeva banovanja izvršene su promjene na mjestima odjelnih predstojnika. Predstojnikom odjela za unutarnje poslove u veljači 1910. godine imenovan je Levin Čavrak Letovanički, saborski zastupnik biran u Zemunu.⁸⁶ Čavrak Letovanički je ostao na toj funkciji sve do Tomašićeva odlaska početkom 1912. godine.⁸⁷ Predstojnik odjela za bogoštovlje i nastavu tijekom dvije godine Tomašićeva banovanja bio je Milan Amruš. Amruš u vrijeme dok je bio

---

⁷⁸ Kratkoća banovanja vjerojatno je razlog zašto Rakodczay nije ni naveden u imeniku dužnosnika i činovnika. U godištu 1907. kao ban naveden je Teodor Pejačević, dok je u godištu 1908. kao ban naveden Pavao Rauch. Usp. Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1907., str. 1091; Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1908., str. 1120.

⁷⁹ Iz imenika dužnosnika i činovnika za 1908. godinu saznajemo da su ta mjesta bila ispražnjena. Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1908., str. 1120; U svojim memoarima Pavao Rauch u novinskom članku koji je objavljen 24. kolovoza 1907. godine navodi da Rakodczay nije popunio mjesta odjelnih predstojnika te da je u to vrijeme bio na čelu sva tri odjela. Rauch, Pavao. *Memoari bana Pavla Raucha*, Zagrebačko arhivističko društvo, Zagreb 2009., str. 54.

⁸⁰ Rauch, Pavao. *Hrvatska (...)*, sv. 9., *op. cit.*, str. 219.

⁸¹ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1909., str. 1166-1167.; Kolar, Mira. *The Activities of Vice-Roy Pavao Rauch in Croatia, Review of Croatian History*, vol. 1. (2005.), nr. 1, str., str. 134; Rauch. *Memoari (...)*, *op. cit.*, str. 62; Nikola Czernkovich-Dolski. *Hrvatski (...)*, sv. 2, str. 738-739; Svetislav (Slavko) Aranicki. *Hrvatski (...)*, *op. cit.*, sv. 1, str. 223-224.

⁸² Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1910., str. 1192; Slavko Cuvaj. *Hrvatski (...)*, sv. 2, *op. cit.*, str. 759-760; O razlozima za Crnkovićevu smjenu te o imenovanju Slavka Cuvaja za novog odjelnog predstojnika za unutarnje poslove piše Pavao Rauch u svojim memoarima. Rauch. *Memoari (...)*, *op. cit.*, str. 104-105.

⁸³ Rauch. *Memoari (...)*, *op. cit.*, str. 105.

⁸⁴ Kolar. *op. cit.*, str. 135.

⁸⁵ Tomašić, Nikola. *Hrvatska (...)*, sv. 10., *op. cit.*, str. 797.

⁸⁶ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1911., str. 1203.

⁸⁷ Čavrak Letovanički. *Hrvatski (...)*, sv. 3, *op. cit.*, str. 32.

odjelnim predstojnikom nije bio zastupnik u Hrvatsko-slavonskom saboru, ali je to bio ranije, od 1887. do 1901. godine, a na položaj odjelnog predstojnika došao je s mjesta gradonačelnika Zagreba.⁸⁸ Na čelu odjela za pravosuđe Tomašić je, usprkos protestima Hrvatsko-srpske koalicije, zadržao Slavka Aranickog, imenovanog još za vrijeme banovanja Pavla Raucha.⁸⁹ No, nakon što se Aranicki kao vladin kandidat natjecao na izborima u listopadu 1910. godine te nije izabran za saborskog zastupnika, umirovljen je kraljevskom odlukom od 16. studenoga 1910.⁹⁰ Iz popisa službenika za 1911. godinu saznajemo da je nakon Aranickijeva odlaska mjesto odjelnog predstojnika za pravosuđe bilo ispražnjeno.⁹¹

Nakon Tomašića, novim hrvatskim banom 19. siječnja 1912. godine imenovan je Slavko Cuvaj koji je vladao bez Sabora budući da je isti bio raspušten, a novi izbori za Sabor nisu provedeni. Štoviše, ubrzo nakon Cuvajeva imenovanja 31. ožujka 1912. godine suspendiran je ustav, a Cuvaj je imenovan kraljevskim komesarom.⁹² Za vrijeme komesarijata na položaj odjelnog predstojnika za unutarnje poslove i podbana u prosincu 1912. godine imenovan je Dragutin Unkelhäuser.⁹³ Mjesto odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu bilo je ispražnjeno, a na položaj odjelnog predstojnika za pravosuđe imenovan je Miroslav Broschan, po struci pravnik koji je, osim što je od 1884. do 1892. godine bio gradonačelnik Osijeka, većinu radnog vijeka proveo u pravosuđu.⁹⁴

Ivan Skerlec za dužnosti je komesara odnosno bana bio od srpnja 1913. do lipnja 1917. godine.⁹⁵ Za vrijeme njegova banovanja predstojnik odjela za unutarnje poslove bio je Mark Aurel Fodroczy, zastupnik u Hrvatsko-slavonskom saboru koji je mandat osvojio na izborima u Nuštru.⁹⁶ Na čelo odjela za bogoštovlje i nastavu imenovan je Stjepan Tropsch, hrvatski germanist koji je mandat u Hrvatsko-slavonskom saboru ostvario na izborima u vinkovačkom kotaru.⁹⁷ Na čelu odjela za pravosuđe ostao je Miroslav Broschan koji nije bio zastupnik. Na čelo novoosnovanog odjela za narodno gospodarstvo imenovan je Zvonimir Žepić, također stručnjak bez zastupničkog mandata.⁹⁸ Tako su za vrijeme Skerlecova banovanja tek dvojica od četvorice odjelnih predstojnika bili zastupnici u Hrvatsko-slavonskom saboru.

---

⁸⁸ Amruš, Milan. *Hrvatski (...)*, sv. 1, *op. cit.*, str. 104-105.

⁸⁹ Kolar. *op. cit.*, str. 135.

⁹⁰ Svetislav (Slavko) Aranicki. *Hrvatski (...)*, sv. 1, *op. cit.*, str. 224.

⁹¹ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1911., str. 1205.

⁹² Cuvaj, Slavko. *Hrvatski (...)*, sv. 2, *op. cit.*, str. 759-760.

⁹³ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1913., str. 1260; Bulić, Ivan. *Savez Hrvatsko-srpske koalicije i bana Ivana Skerleca u upravljanju Hrvatskom u vrijeme Prvog svjetskog rata – značaj i posljedice*, str. 30, u: Matijević, Zlatko (ur.), *Zbornik radova. Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2010.

⁹⁴ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1913., str. 1261; Ostajmer, *op. cit.* 249-250.

⁹⁵ Bulić. *op. cit.*, str. 23.

⁹⁶ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1914., str. 1284-1285.

⁹⁷ Tropsch, Stjepan. *Hrvatska (...)*, sv. 11. *op. cit.*, str. 65.; Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1914., str. 1285; Kolar-Dimitrijević. *op. cit.*, str. 175.

⁹⁸ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1915., str. 1297.

Dana 29. lipnja 1917. godine novim je banom imenovan Antun Mihalović.⁹⁹ Imenovanjem bana Antuna Mihalovića provedene su i personalne promjene u sva četiri odjela Zemaljske vlade. Novi predstojnik odjela za unutarnje poslove postao je Vinko Krišković, profesor upravnog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu te u to vrijeme zastupnik u Hrvatsko-slavonskom saboru biran u kotaru Gospić na listi Hrvatske sjedinjene samostalne stranke koja je bila članica Hrvatsko-srpske koalicije.¹⁰⁰ Predstojnikom odjela za bogoštovlje i nastavu imenovan je Milan Rojc, saborski zastupnik biran u Garčinu, koji je bio odjelni predstojnik tog odjela od 1906. do 1907. godine, ujedno član Hrvatsko-srpske koalicije.¹⁰¹ Predstojnikom odjela za pravosuđe imenovan je Alekdander Badaj, saborski zastupnik biran u Petrinji, također predstojnik tog odjela od 1906. do 1907. godine te član Hrvatsko-srpske koalicije.¹⁰² Predstojnikom odjela za narodno gospodarstvo imenovan je Aurel Rauer, zastupnik u Hrvatsko-slavonskom saboru, biran u Zlataru.¹⁰³ No, Kriškovićev i Rauerov položaj u Zemaljskoj vladi tijekom ljeta 1918. godine uslijed novih političkih okolnosti postao je neodrživ te su se stoga 2. kolovoza 1918. godine zahvalili na službi, da bi tijekom studenoga 1918. godine bili i otpušteni. Suprotno tome, Rojc i Badaj kao politički podoban kadar ostali su u vladi te su prešli i u vladu Narodnog vijeća.¹⁰⁴

5. ODJELNI PREDSTOJNICI U ZEMALJSKOJ VLADI ZA HRVATSKU I SLAVONIJU: UPRAVNA ILI DUŽNOSNIČKA FUNKCIJA

Istraživanje je ukazalo na niz argumenata koji govore u prilog tezi da su funkcije odjelnih predstojnika bile upravne funkcije. Značajan argument u tom je smislu shematizam položaja u političkoj upravi prema kojem su ove funkcije označene kao najviše činovničke funkcije u Zemaljskoj vladi. Važan argument u prilog tezi o funkcijama odjelnih predstojnika kao o upravnim funkcijama jest i odredba prema kojoj su odjelni predstojnici u radu bili podređeni banu. Naznačena nesamostranost u radu u teoriji se često ističe kao važna značajka činovničkog statusa.¹⁰⁵ Dodatno se u prilog tezi o funkcijama odjelnih predstojnika kao o upravnim funkcijama navodi i argument da su odjelni predstojnici bili tek supsidijarno odgovorni Saboru, da

---

⁹⁹ Kolar-Dimitrijević. *op. cit.*, str. 172; Bulić. *op. cit.*, str. 44.

¹⁰⁰ O Kriškovićevu političkom djelovanju tijekom 10-tih godina 20. stoljeća, kao i njegovu imenovanju na položaj odjelnog predstojnika za unutarnje poslove vidi: Hameršak, Filip. *Vinko Krišković, zanemareni zatočnik političkog odgoja*, str. 801-831, u: Krišković, Vinko. *Shakespeare, Ex libris*, Zagreb 2017., str. 805-808.

¹⁰¹ Kolar-Dimitrijević. *op. cit.*, str. 175; Karaula. *op. cit.*, str. 327.

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ Hof- und Staats-Handbuch, *op. cit.*, 1918., str. 1330-1332.

¹⁰⁴ Usp. Kolar-Dimitrijević. *op. cit.*, str. 178, 180-181.

¹⁰⁵ Nesamostalnost u radu odnosno podređenost nadređenima već je Ivo Krbek istaknuo kao bitan element činovničkog statusa. Krbek, Ivo. *Upravno pravo. Organizacija javne uprave*. II. knjiga, Tisak i naklada jugoslovenske štampe, Zagreb 1932., str. 125.

kolegijalna odgovornost vlade u slučaju promjene na položaju bana nije postojala te da nije bio predviđen njihov odstup s funkcije u slučaju promjene na položaju bana. Tako se kao primjer za posljednje navodi slučaj Mažuranićeve smjene te činjenica da ta promjena nije rezultirala i promjenama na položajima odjelnih predstojnika.¹⁰⁶ Na tragu tih razmatranja u literaturi je prisutna ocjena prema kojoj su odjelni predstojnici imali položaj visokih činovnika.¹⁰⁷ Također su u literaturi davane ocjene da odjelni predstojnici nikako ne mogu biti smatrani za ministre,¹⁰⁸ odnosno za potpuno samostalne šefove resora kojima su bili na čelu.¹⁰⁹

No, pored prethodno navedenih argumenata i danih ocjena, istraživanje je ukazalo i na neke argumente koji govore u prilog tezi o funkcijama odjelnih predstojnika kao o dužnosničkim funkcijama. Riječ je ponajprije o normi iz Zakona o ustrojstvu političke uprave prema kojoj je samo odjelnim predstojnicima od svih zaposlenika političke uprave bilo dopušteno kandidiranje na izborima za Hrvatsko-slavonski sabor. Ova mogućnost, teoretski gledano, u pravilu se daje ministrima odnosno, kako se ponekad ističe, u teoriji i državnim podsekretarima.¹¹⁰ Riječ je, dakle, o svojevrsnom privilegiju koji u pravilu nije dan činovnicima, nego dužnosnicima.

Osim analize formalnopravnih argumenata čini nam se, međutim, da je za razumijevanje funkcioniranja institucije podjednako važno i njezino zbiljsko funkcioniranje. U tom smislu, istraživanje je ukazalo na to da su na položaje odjelnih predstojnika doista dolazili pripadnici političke elite koji su k tome u većini slučajeva ostvarili zastupnički mandat na izborima za Hrvatsko-slavonski sabor. Takva praksa bila je naročito prisutna kod imenovanja predstojnika odjela za unutarnje poslove, a bila je vrlo zastupljena i kod imenovanja na položaj odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu odnosno odjelnog predstojnika za pravosuđe. Uz navedeno, istraživanje je ukazalo na visoku korelaciju između smjena banova i promjena na položajima odjelnih predstojnika. U tom smislu posebno je visoka korelacija uočena kod predstojnika za unutarnje poslove, što vjerojatno treba pripisati činjenici da je taj odjelni predstojnik ujedno bio zamjenik bana. U nešto manjoj, no svakako vrlo značajnoj mjeri, promjene na položaju bana rezultirale su i promjenama na položajima odjelnih predstojnika za bogoštovlje i nastavu odnosno pravosuđe.¹¹¹ Sve navedeno ukazuje na značajnu političku određenost funkcija odjelnih predstojnika odnosno na činjenicu da na te položaje u pravilu nisu dolazili upravni činovnici, profesionalci, nego da su na te položaje imenovani pripadnici

---

¹⁰⁶ Čepulo. *Odgovornost (...)*, op. cit., str. 267.

¹⁰⁷ *Ibid.*, str. 264.; Čepulo, Dalibor. *Croatian Autonomy and Ministerial Impeachment from 1868 to 1918: Model and Reality*. U: Nieddu, Anamari; Soddu, Francesco (ur.). *Assemblée representative, autonomie territoriali, culture politiche*. Sassari: Editrice democratica Sarda, 2011., str. 541.

¹⁰⁸ Usp. Polić, op. cit., str. 254.

¹⁰⁹ Usp. Sirotković, Hodimir. *Ustavni položaj i organizacija rada Sabora kraljevina Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju njegova djelovanja (1848-1918)*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. vol. 20 (1981.), str. 78.

¹¹⁰ Krbek. *Upravno (...)* op. cit., str. 126.

¹¹¹ Ponekad se, naime, događalo da se odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu odnosno pravosuđe zadrži na položaju još neko vrijeme i nakon što je novi ban imenovan (vidi slučaj Armina Pavića, odnosno Slavka Aranitzkog).

hrvatske političke elite koji su često uživali i određenu političku podršku potvrđenu na izborima za Hrvatsko-slavonski sabor.

Pored visoke korelacije između promjena na položaju bana i na položajima odjelnih predstojnika, istraživanje je ukazalo na dodatnu nestabilnost funkcije odjelnih predstojnika tijekom vladavine pojedinih banova. To je bio slučaj tijekom dvadesetogodišnjeg banovanja Khuen-Héderváryja budući da su se tad na položaju odjelnog predstojnika za unutarnje poslove izmijenila dva odjelna predstojnika, dok ih se na položaju odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu izmijenilo čak pet. Funkcije odjelnih predstojnika pokazale su se nestabilnima i za vrijeme četverogodišnjeg banovanja Teodora Pejačevića budući da su se tad na položaju odjelnog predstojnika za unutarnje poslove izmijenila čak tri odjelna predstojnika, na položaju odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu nakon odlaska Armina Pavića njih još dvojica, a na položaju odjelnog predstojnika za pravosuđe također dvojica. Nestabilnost funkcije i česte smjene na položajima odjelnih predstojnika, bile su često uvjetovane, kako je to pokazano u radu, političkim razlozima. Navedena opservacija govori u prilog tezi da ti položaji u praksi nisu razumijevani kao karijerni, nego više kao politički uvjetovani položaji.

Konačno, s obzirom na niz argumenata koji govore u prilog tezi o funkcijama odjelnih predstojnika kao o dužnosničkim funkcijama, treba se osvrnuti i na razloge izostanka eventualne kategorizacije tih funkcija kao dužnosničkih. Mišljenja smo da razloge za izostanak takve kvalifikacije u nagodbenom pravnom poretku treba tražiti u tome što u nagodbeno doba u hrvatskoj pravnoj doktrini jasno kategorično razlikovanje između upravne i dužnosničke funkcije nije bilo uspostavljeno. Štoviše, niti upotreba termina činovnik nije korespondentna današnjem razumijevanju. U tom smislu, primjerice, Ladislav Polić u svom *Nacrtu Hrv.-ugarskog državnog prava* ministra ne naziva dužnosnikom nego ga naziva vrhovnim činovnikom, iako je ovdje riječ o dužnosničkom položaju *par excellence*.¹¹² No, imamo li u vidu stupanj razvoja doktrine upravnog prava s početka 20. stoljeća, možemo reći da ovakvi nazori ne čude stoga što tad razlikovanje između činovničke i dužnosničke funkcije nije bilo posve razvijeno.¹¹³

6. ZAKLJUČAK

Funkcije odjelnih predstojnika bile su funkcije kod kojih su se ispreplitali upravni i dužnosnički elementi. Pri tome je prisutnost dužnosničkog elementa naročito vidljiva u slučaju odjelnog predstojnika za unutarnje poslove kao banova zamjenika.

---

¹¹² Polić, *op. cit.*, str. 254-255.

¹¹³ Tako je bilo i u komparativnom pravu. Primjerice, u doktrini francuskog upravnog prava pojam javnog odnosno upravnog službenika tada su vrlo različito definirali pojedini autori. Duguit je, primjerice, smatrao da iz pojma javnog službenika treba isključiti osobe koje obnašaju političku funkciju, primjerice ministre, ali i druge političke dužnosnike. Suprotno tome, Stainof je smatrao da u pojam javnog službenika treba uključiti i ministre te druge političke dužnosnike. O tome vidi: Borković, Ivo. *O pojmu službenika*. Hrvatska javna uprava, vol. 1 (1999.), br. 2, str. 196.

Evidentno je, međutim, da u nagodbenom pravnom poretku nisu uspostavljene norme temeljem kojih bi položaji odjelnih predstojnika bili okarakterizirani kao dužnosnički. Razloge za izostanak jasne norme u tom smislu kao i eventualne takve ocjene u ondašnjoj doktrini upravnog prava nalazimo u činjenici da striktno kategorijalno razlikovanje između upravne i dužnosničke funkcije u nagodbeno doba u hrvatskom pravu još nije bilo razvijeno. No pored tog razloga, dio razloga za tada važeće uređenje funkcija odjelnih predstojnika treba tražiti i u državopravnom položaju Hrvatske i Slavonije u nagodbenom razdoblju.

LITERATURA

Knjige i članci

1. Beuc, Ivan. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Pravni fakultet Zagreb, Zagreb 1985.
2. Biočić, Ana. *Narodno-liberalna stranka i izbori za Hrvatski sabor 1871. godine*. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 38. (2020.), br. 1., str. 147-180.
3. Borković, Ivo. *O pojmu službenika*. Hrvatska javna uprava, vol. 1 (1999.), br. 2, str. 189-213.
4. Bućin, Rajka. *Predsjedništvo Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju (1869-1921): razvoj poslovanja i „pismare“*, Arhivski vjesnik, vol. 56. (2013.), str. 27-44.
5. Bulić, Ivan. *Savez Hrvatsko-srpske koalicije i bana Ivana Skerleca u upravljanju Hrvatskom u vrijeme Prvog svjetskog rata – značaj i posljedice*, str. 23-47, u: Matijević, Zlatko (ur.), *Zbornik radova. Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2010.
6. Čepulo, Dalibor. *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2021.
7. Čepulo, Dalibor. *Odgovornost i položaj bana i članova Hrvatske zemaljske vlade 1868 – 1918. i ministarska odgovornost u Europi*. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu. 49 (1999.), br. 2, str. 229-274.
8. Čepulo, Dalibor. *Croatian Autonomy and Ministerial Impeachment from 1868 to 1918: Model and Reality*. U: Nieddu, Anamari; Soddu, Francesco (ur.). *Assemblee representative, autonomie territoriali, culture politiche*. Sassari: Editrice democratica Sarda, 2011., str. 531-544.
9. Gabelica, Mislav. *Političke prilike u Banskoj Hrvatskoj na početku Prvog svjetskog rata*. Društvena istraživanja, vol. 23. (2014.), br. 1, str. 177-197.
10. Gross, Mirjana. *Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon Nagodbe*, Historijski zbornik 38 (1985.), str. 1-29.
11. Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Globus, Zagreb 1992.

12. Gross, Mirjana. *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907.*, Institut društvenih nauka, Beograd 1960.
13. Hameršak, Filip. *Vinko Krišković, zanemareni zatočnik političkog odgoja*, str. 801-831, u: Krišković, Vinko. *Shakespeare*, Ex libris, Zagreb 2017.
14. Heka, Ladislav. *Hrvatsko-ugarska nagodba: Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*. Zagreb, Srednja Europa, 2019.
15. Heka, Ladislav. *Osam stoljeća Hrvatsko-ugarske državne zajednice s posebnim osvrtom na Hrvatsko-ugarsku nagodbu*, Bába Kiadó, Szeged-Subotica 2011.
16. Karaula, Željko. *Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855-1946.)*, Cris, vol. XIII, br. 1. (2011.), str. 319-337.
17. Kolar-Dimitrijević, Mira. *O političkom opredjeljivanju i djelovanju bana Antuna Mihalovića*, str. 171-183, u: Zbornik u čast Hrvoja Matkovića u povodu 80. godine života, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2005.
18. Kolar, Mira. *The Activities of Vice-Roy Pavao Rauch in Croatia*, Review of Croatian History, vol. 1. (2005.), nr. 1, str. 133-157.
19. Krbek, Ivo. *Lica u državnoj službi*. Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1948.
20. Krbek, Ivo. *Upravno pravo. Organizacija javne uprave*. II. knjiga, Tisak i naklada jugoslovenske štampe, Zagreb 1932.
21. Krišković, Vinko, *Upravno pravo. Predavanja Dr. Vinka Kriškovića (skripta)*, Zagreb, oko 1910.
22. Kršnjavi, Iso. *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*, knjiga I., Mladost, Zagreb 1986.
23. Ostajmer, Branko. *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2018.
24. Pavić, Željko (ur.). *Pravni fakultet u Zagrebu*, knjiga 3., Sv. 1., Pravni fakultet, Zagreb 1996.
25. Polić, Ladislav. *Nacrt Hrv.-ugarskog državnog prava: popravljeno i dopunjeno izdanje po dru Poliću (skripta)*, Zagreb 1912.
26. Pusić, Eugen. *Nauka o upravi*, XII. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Školska knjiga, Zagreb 2002.
27. Rauch, Pavao. *Memoari bana Pavla Raucha*, Zagrebačko arhivističko društvo, Zagreb 2009.
28. Rumenjnak, Nives. *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspori i pad srpskoga kluba*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2005.
29. Sirotković, Hodimir. *Ustavni položaj i organizacija rada Sabora kraljevina Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju njegova djelovanja (1848-1918)*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. vol. 20 (1981.), str. 39-86.
30. Smrekar, M. *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Knjiga prva. Zagreb: Tiskom i nakladom Ignjata Granitza, 1899.
31. Šidak, Jaroslav et al. *Povijest hrvatskoga naroda g. 1860-1914.*, Školska knjiga, Zagreb 1968.

32. Šimetin Šegvić, Filip. *Vlast, politika i kultura u Banskoj Hrvatskoj od 1883. do 1903. godine* (disertacija), Sveučilište u Zadru, 2021., <https://repozitorij.unizd.hr/islandora/object/unizd%3A5753/datastream/PDF/view> (pristup 15. 12. 2022.).
33. Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskoga naroda 600.-1918.*, Marijan tisak, Split 2004.
34. Šokčević, Dinko. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Durieux, Zagreb 2016.
35. Žigrović-Pretočki, Ivan. *Upravno pravo Kraljevina Hrvatske i Slavonije s obzirom na ustav*. Tisak Lav. Weissa, Bjelovar 1911.

Pravni propisi

1. Naredba kralj. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade od 19. travnja 1875. broj 847./Pr. o sistematiziranom statusu osoblja političke uprave. *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad XIII, 1875.
2. Zakonski članak o nagodi koju s jedne strane kraljevina Ugarska, sjedinjena s Erdeljem, s druge strane kraljevine Hrvatska i Slavonija sklopiše za izravnjanje postojavih između njih državnopravnih pitanjah. *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad V, 1868.
3. Zakonski članak o ustrojstvu hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, *Sbornik zakona i naredbi valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, kom. III, 1869.
4. Zakon o odgovornosti bana kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i odjelnih predstojnika vlade zemaljske, *Sbornik zakona i naredbi valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, kom. II, 1874.
5. Zakon o ustroju političke uprave u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad XXIII, 1874.
6. Zakon od 27. ožujka 1914. kojim se preinačuju neke ustanove zakonskog članka II.: 1869. Sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ob ustrojstvu autonomne hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, vidi: *Zbornik zakona i naredaba, valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad III, 1914.

Arhivski izvori

1. HDA 78-Predsjedništvo Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju, kutija 44, br. 2058/1873 (1444/1873), personalije o Antunu Vakanoviću.

Priručnici

1. Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1868, Verlag der G. J. Manz'schen Buchhandlung, Wien 1868.
2. Hof- und Staats-Handbuch der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie für 1874-1918, Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1874-1918.
3. Hrvatska enciklopedija, sv. 7.-11., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2005.-2009.
4. Hrvatski biografski leksikon, sv. 1.-3., Jugoslavenski leksikografski zavod / Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1983.-1993.

DEPARTMENT HEADS IN THE PROVINCIAL GOVERNMENT OF CROATIA-SLAVONIA (1869-1918): BETWEEN POLITICS AND ADMINISTRATION

The functions of heads of departments in the Provincial Government for Croatia-Slavonia in the period from formation of the Government in 1869 until dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy in 1918 are dealt with in this paper. The author has analyzed relevant legal regulations and personal changes in the positions of heads of departments. The author has pointed out that the functions of heads of departments were marked by the interweaving of administrative and political elements so the functions can not be defined purely as only administrative. Moreover, the author has specifically emphasized that the political element was mostly evident in relation to the function of head of department of internal affairs who parallelly in specific cases acted as deputy of the Croatian Ban.

Key words: *Provincial Government, Croatia and Slavonia, heads of departments, officials, politicians*